

Крисюк Юрій Петрович

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і
права Східноєвропейського
національного університету
ім. Лесі Українки
(Україна, Луцьк)

**ГЕГЕЛЬ І ФЕЙЄРБАХ ПРО ЗЛОЧИН І ПОКАРАННЯ:
СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ**

Анотація

В статті розглядаються кримінологічні погляди Гегеля та Фейєрбаха – представників німецької класичної школи права. Теорія Фейєрбаха, викладена в підручнику з фкримінального права, покладена в основу Кримінального (так званого Баварського) уложення Німеччини 1813 року. Критикуючи його переконання про можливість психологічної принуки чи залякування злочинця, Гегель засновує свої кримінологічні погляди на теорії інтересу, теорії свободи волі індивіда, становлення громадянського суспільства та правової держави. Хоч погляди і Гегеля, і Фейєрбаха пізніше вважалися надто спрощеними й раціональними, їх вклад у подальший розвиток кримінології – безсумнівний.

Ключові слова: Гегель, Фейєрбах, злочин, покарання, інтерес, свобода волі, громадянське суспільство, правова держава.

Філософсько-правова спадщина представників німецької класичної школи загалом вивчена досить ґрунтовно. Однак окремі аспекти, а особливо співставлення поглядів різних учених на одну й ту ж проблему завжди залишатимуться в центрі уваги дослідників.

Ця наукова проблема знайшла своє відображення в працях О. Джужи, Ю. Іванова, С. Іншакова, Л. Кравченко, С. Максимова, В. Нерсесянца, С. Перегудова та інших. Однак автор вважає важливим вирішити наступні завдання: розглянути погляди Гегеля та Фейєрбаха на злочин і покарання в світлі теорії інтересу, свободи волі індивіда, становлення громадянського суспільства; виявити спільне та відмінне в них.

І Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, і Пауль Іоганн Ансельм Фейєрбах належали до класичної німецької школи права, тобто формулювали й розвивали у своїх працях схожі ідеї, які, на думку С. Іншакова, можна звести до наступного:

- людина є носієм вільної волі, злочин це результат її довільного вибору; в силу того, що особа, володіючи моральною свободою, обирає зло, вона має нести покарання за свій вибір;

- процес прийняття рішень про вчинення злочину має виключно раціональний характер. Людина зважується на злочин тільки в тому випадку, якщо вважає його корисним для себе, зваживши всі «за» і «проти»;

- посилюючи покарання, суспільство робить злочини менш привабливими, що дозволяє втримувати громадян від їх вчинення;

- мистецтво законодавця та його гуманізм полягають в тому, щоб жорсткість покарання спиралась не на принцип «чим більше, тим краще», а на необхідність «посилити лише настільки, щоб зробити злочин непривабливим» [1, с. 33].

Ці теоретичні підходи об'єднували Гегеля та Фейєрбаха, однак практичне втілення їх було абсолютно різним.

Пауль Ансельм Фейєрбах – автор популярного на той час підручника з кримінального права (в російському перекладі з'явився в Санкт-Петербурзі 1810 року), який по суті являв собою коментований проект кримінального кодексу з детальним аналізом аналогів з римського права. Саме він був затверджений в якості Баварського кримінального уложення 1813 року, яке діяло майже до об'єднання Німеччини.

Закон, вважав Фейєрбах, загальний і необхідний, він загрожує кожному, хто винен у злочині. Він також підтримував Канта в його переконанні, що закон це категоричний імператив, що підлягає обов'язковому виконанню. Цей категоричний імператив, на думку вченого, виражається у формулі *nullum crimen, nullum poena sine lege* («немає злочину – немає покарання»). Тому й виступав за різке звуження суддівського розсуду і встановлення абсолютно визначених санкцій.

Злочин – це дія, небезпечна для суспільства, і хоч зумовлена вона вільною волею, все ж підпорядкована закону причинності, тобто детермінована. Причиною злочину завжди є бажання людини отримати задоволення або ж, навпаки, уникнути незадоволення. Відповідно, злочинність як суспільний феномен вкорінена в чуттєвій природі самої людини, а завдання держави полягає в тому, щоб щось протиставити цим прагненням. Роль контрмотиву відіграє покарання. Фейєрбах писав: «Сила бажання вчинити поступок обмежується тим, що після його здійснення неминуче настане зло, значно більше, тієї неприємності, яка може трапитися внаслідок незадоволеного спонукання» [1, с.28].

Виходячи з цього, Фейєрбах розробив теорію психічної принуки або психічного залякування. Покарання вчений поділяв на дві основні групи: покарання, які загрожують, та завдані покарання. Мета перших – відразу до злочину під впливом страху. Другі призначені для того, щоб продемонструвати дієвість закону. Тобто Фейєрбах вважав найважливішим призначенням кримінального закону попередження злочинності в масштабі всього суспільства. Треба сказати, що саме цьому дослідникові належить розробка таких основоположних понять кримінального пра-

ва як склад злочину, вина, замах, співучасть, злочинне діяння, заборонене законом, умисел, необережність, їх види і ступені.

Теоретичні підходи та законодавчий досвід Фейєрбаха критикував Гегель. Його «Філософія права», опублікована 1820 року під назвою «Естественное право и наука о государстве в очерках. Основы философии права» – одна з найвідоміших робіт в історії правової та політичної думки. У своєму вченні Гегель розглядав ідею держави і права, вважаючи завданням науки про державу і право не розроблення уявлень про розумне право та державу, а пошук розумного в самій дійсності.

Природу злочинності Гегель вбачав в особливій сутності правових законів: «Існують закони двоякого роду: закони природи і закони права. Закони природи абсолютні... В природі найвища істина полягає в тому, що закон існує. В законах права приписує має силу не тому, що він існує, і кожна людина вимагає, щоб він відповідав її власному критерію» [2, с.57]. Божественне, абсолютне, незалежне від свідомості людей право, тобто справедливість, існує як вияв абсолютної ідеї (Бога): «Право є дещо святе вже тому, що воно є наявним буттям абсолютного поняття» [2, с.90]. Оскільки людям не дано досягнути Божественне, вони тільки намагаються відобразити в законах своє розуміння Абсолюту, що не завжди є достатньо адекватним. Тому, вважав філософ, «...можлива колізія між тим, що є, і тим, що має бути, між у собі для себе існуючим правом, тим, що залишається незмінним, і довільним визначенням того, що є право», існують «...протилежності між правом в собі і для себе і тим, чому свавілля надає силу права» [2, с.57].

Саме ці протилежності – джерело можливої оцінки права як несправедливого і, як наслідок, суб'єктивного виправдання його порушення. Кожна людина може мати особисте уявлення про справедливість і конструювати власне право, тобто ті норми поведінки, які вона вважає справедливими. Ці, обрані особою норми, не завжди співпадають з прийнятими в суспільстві правовими законами. І люди часто віддають перевагу орієнтації на власні норми, а не на державні закони.

Чим справедливіші закони, чим більше громадян визнають їх такими, тим менше бажаних їх порушувати, тим нижчий рівень злочинності, – такий висновок пропонує нам Гегель. При цьому філософ зауважує, що проголосити закони – це добре, однак потрібно також привчити людей, аби поважали їх і жили за ними, одна справа дати закони, і зовсім інша – перетворити ці правові установлення на звичку, звичай, життя народу [3, с.51].

Тому особливу увагу Гегель приділяв людині, об'єднанням (корпораціям) у формуванні

та становленні громадянського суспільства та правової держави. Важлива роль в цьому процесі належить інтересам індивіда, певного класу чи стану, а завданням урядової влади (яка включає також поліцейську і судову) є підтримка загального державного інтересу в умовах суперечливого розвитку особливих та індивідуальних інтересів [4, с.73].

Інакше кажучи Гегель визнавав за кожною розумною людиною можливість конструювати власне право, тобто різними способами забезпечувати втілення в життя власних інтересів. Але при цьому вона має бути готова до того, що в порядку захисту особливих (групових, станових) чи загальнодержавних інтересів це право буде застосовано і до неї. «Право держави, – писав учений, – укладено в самому діянні злочинця, яким він сам визнає, що його необхідно судити. Будучи убивцею, він сам встановлює закон, що поважати життя не варто. Він висловлює в своєму діянні всезагальне, тим самим він сам виносить собі смертний вирок» [2, с.413 - 414].

В цьому положенні Гегеля є і спільне, і відмінне від теорії Фейєрбаха. Обидва вчені визнавали право людини на вільний вибір, однак природу вчинку виводили з різних мотивів. Якщо для Фейєрбаха це – чуттєва природа самої людини, то для Гегеля – її інтерес.

Якщо Фейєрбах виступав за встановлення абсолютно визначених санкцій за вчинені злочини, то Гегель вважав, що мірило покарання – в самому злочині: «Тим, що покарання розглядається як таке, що містить його власне право, злочинцеві віддається належне як розумній істоті. Ця честь не буде йому віддана, якщо поняття і мірило його покарання не будуть взяті з самого його діяння; так само і в тому випадку, якщо розглядати його шкідливого звіра, якого слід роззброїти або намагатися залякати чи виправити його» [2, с.148]. Навіть в цій останній формулі ми бачимо відмінність поглядів Гегеля і Фейєрбаха. Якщо Фейєрбах будував теорію психологічного примусу чи психологічного залякування, то Гегель вважав це практично нереальним. Він зазначав: «Людину можна як живу істоту змусити, тобто підкорити владі інших її фізичну і загалом зовнішню сторону, але вільна воля в собі й для себе примушена бути не може... Змусити до чого-небудь можна лише того, хто хоче, щоб його примусили» [2, с.141].

Свобода часто пов'язується з правом, однак до німецької класичної філософії не було систем, в яких цей зв'язок був би таким глобальним. Філософсько-правова концепція Гегеля репрезентує підхід, в рамках якого право як втілення свободи є етапом більш загального духовного утворення. Кожен рівень (абстрактне право, мо-

раль, моральність) є, за Гегелем, право. Ідея свободи знаходить вияв у вигляді права на кожному з цих рівнів – від більш абстрактних форм права до конкретних. Бути більш конкретним в гегелівській системі ступенів (абстрактне право – мораль – сім'я – громадянське суспільство – держава) значить бути самостійнішим та істиннішим за попередній ступінь, бути тим правом, в якому «знімається» право більш абстрактного рівня. Діалектика свободи волі породжує систему форм (і ступенів) права: право як свобода («ідея права»), право як визначений ступінь і форма свободи («особливе право»), право як закон («позитивне право»). При цьому всі ступені розвитку об'єктивного духу визначаються ідеєю свободи, і сама ця сфера є реалізацією свободи в формах, способах та інститутах людського співжиття [5, с.52].

За Гегелем, покарання – це, передусім, вияв справедливості. Подібний підхід відзначається гуманною сутністю: якщо у випадку вбивства, людина дає право вбити і її, то інше правопорушення так само вимагає завдання аналогічного збитку. Однак в реальній правовій практиці різних держав цього принципу практично ніколи не дотримувалися. Покарання завжди має на меті залякати злочинця, реального та потенційного.

Гегель відзначає необхідність відокремлення інтересів поліції від інтересів судочинства [2, с.450] з метою уникнення перешкоджання його об'єктивності та неупередженості. Суд не є помстою, хоч помста й постає втіленням справедливості, але вона пов'язана з певними почуттями та приватними інтересами. Від цього залежить здійснення справедливості, яке є довільним і може виявитися несправедливим. Тому суддя має бути холоднокровним, його душа й серце мають мовчати, а інтерес полягати лише в тому, щоб був дотриманий закон [2, с.445].

До складу суб'єктивного розуміння належать як публічне оголошення законів, так і можливість знати реалізацію закону. Хоча окремий випадок за своїм особливим значенням стосується виключно визначених сторін, всезагальний його зміст відноситься до права, що в ньому міститься, тому рішення суду зачіпає інтереси всіх. Виходячи з цього, судочинство має бути публічним [2, с.260].

Громадянське суспільство включає три основні компоненти, одним з яких є турбота про недопущення випадковості та увага до особливого інтересу як до загального за допомогою поліції та корпорацій [2, с.233]. Поліція забезпечує захист та безпеку різних верств населення з тим, щоб вони могли досягти своїх особистих позитивних цілей, що, в кінцевому підсумку, приведе до збільшення добробуту в державі, що відповідає

інтересам всезагальним. Філософ вказував з цього приводу: «Мета поліцейського нагляду та опіки – надати індивіду всезагальну наявну можливість для досягнення індивідуальних цілей. Поліція має турбуватися про вуличне освітлення, будівництво мостів, встановлення твердих цін на товари повсякденного попиту, а також про здоров'я людей» [2, с.267]. Ці ідеї Гегеля навіть намагався втілити в життя міністр внутрішніх справ Російської імперії в 1915–1916 роках Олексій Миколайович Хвостов. Саме боротьбу з дорожнечою він вважав основним завданням свого відомства і створив «Общество по борьбе с дороговизной» [1, с.32].

Аналізуючи феномен злочинності, Гегель розглядав і різноманітні способи впливу на неї. Величезного значення він надавав розумності («дійсності») державного устрою. Дійсною філософ вважав лише державу, в якій гармонійно поєднуються інтереси суспільства й окремої особистості: «Держава дійсна, і її дійсність полягає в тому, що інтерес цілого реалізується, розпадаючись на особливі цілі. Дійсність є єдністю всезагальності та особливості... Якщо цієї єдності немає в наявності, дещо не дійсне, хоч би і можна було прийняти, що воно існує. Погана держава – та, яка лише існує... істинна дійсність це необхідність; те, що дійсне, необхідне всередині себе» [2, с.305].

Такою державою вважається лише правова, а вона неможлива без розвинутого громадянського суспільства як об'єднання вільних людей та їх суспільних груп. На стан і характер громадянського суспільства, на думку філософа, впливають:

- система потреб, що ствердились у тій чи іншій спільноті, та конкретний спосіб задоволення цих потреб (характер праці людей, майнові та станові відносини);

- правова система, здійснення правосуддя, повага до закону;

- система освіти – здатність початкової, середньої та вищої школи виховувати вільних, свідомих, законослухняних громадян [6, с.11].

А основною суперечністю громадянського суспільства є наступна: «У громадянському суспільстві кожен сам собі мета, а решта для нього ніщо. Однак без відносин з іншими він не може досягнути всіх своїх цілей: тому ці інші – засіб для досягнення певної мети. Однак певна мета через відносини з іншими здобуває форму загальною й задовольняє себе, співвдовольняючи водночас благополуччя іншого. Особистість, обмежена загальністю, – єдине мірило того, як кожна особистість сприяє своєму благополуччю» [1, с.411]. Однак Гегель прекрасно розумів всю складність гармонізації та збалансування персональних (індивідуальних, навіть егоїстичних) інтересів і по-

треб – та загальних інтересів спільноти. Він писав: «Визнання й право того, що в громадянському суспільстві й державі необхідне з огляду на розум, відбувається водночас у поєднанні зі сваволею, – це і є точніше визначення того, що в загальному уявленні називається свободою» [2, с.150].

Як приклад, філософ наводить проблеми податків та корупції в державі. Про першу він писав: «Так, більшість вважає, наприклад, сплату відрахувань шкідливою для себе, такою, що згубно впливає на конкретну мету; однак, хай би наскільки правильним це не видавалося б, особливість мети не може вдовольнитися без загального, а країна, куди не сплачуються ніякі відрахування, також не може відзначатися посиленням особистості» [2, с.294]. Стосовно ж другої проблеми – корупції – думки Гегеля звучать актуально й сьогодні, особливо для України: «В Афінах існував закон, що приписував кожному громадянину звітувати, на які кошти він живе; тепер же вважають, що це нікого не стосується» [2, с.269]. А всім відомо, що відсутність чітких правил співжиття в суспільстві, закріплених в правових законах, що є обов'язковими для всіх громадян, веде до безкарності одних, озлобленості інших і, як результат – до все нових і нових спалахів насильства і зростання злочинності.

Недарма у вступі до «Філософії права» Гегель писав: «В наш час вельми поширилось уявлення, що свобода мислення й духу взагалі проявляється тільки через відхилення, а то й ворожість до загальноновизнаного, а особливо – пов'язаного з державою. ... суспільний світ, який самоусвідомлюється і втілюється через державу, не має щастя розглядатися як осмислений. Хоча, насправді, саме тут проявив себе розум, набрав сил, розвинувся, утвердився й став невід'ємним елементом» [2, с.8].

Представникам німецької класичної школи довелося витримати чимало критики. Так, їм іноді дорікають, що вони упустили з поля зору особу злочинця. Енріко Феррі, наприклад, вказував: «Для криміналістів, суддів та законодавців сфера правосуддя включає три моменти: злочин, суд і покарання. Класична школа не знає злочинця, який, між тим, є початком і разом з тим кінцевою метою діяльності суспільної оборони від злочинності» [1, с.34]. Дослідники вказують, що концепція злочинця в роботах Беккарія, Говарда, Бентама, Фейербаха, Канта, Гегеля та їх послідовників дійсно була дещо схематичною, спрощеною, надто раціональною (з гіпертрофованим «принципом користі»).

Однак при всьому тому їх ідеї живуть донині – і з незначними модифікаціями залишаються основою системи впливу на злочинність у багатьох країнах світу.

Література:

1. Иншаков С. М. Зарубежная криминология / С. М. Иншаков. – М.: Издат. группа ИНФРА • М–НОРМА, 1997. – 383 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 526 с.
3. Самбор М. Теоретико-правові увлєння інтересу в «Філософії права» Г. В. Ф. Гегеля / Микола Самбор // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №1. – С. 51–54.
4. Кравченко Л. В. Справедливість як вибір / Л. В. Кравченко. – К.: Молодь, 1998. – 256 с.
5. Нерсесянц В. С. Философия права Гегеля / В. С. Нерсесянц. – М.: Юрист, 1998. – 352 с.
6. Сондюков І. Вільна спільнота розумних людей: Георг Гегель про громадянське суспільство / Ігор Сондюков // День. – 2011. – № 150–151. – С. 11.

ГЕГЕЛЬ И ФЕЙЕРБАХ О ПРЕСТУПЛЕНИИ И НАКАЗАНИИ: ОБЩЕЕ И ОТЛИЧИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются криминологические взгляды Гегеля и Фейербаха – представителей немецкой классической школы права. Теория Фейербаха, изложенная в учебнике по криминальному праву, положена в основу Криминального (так называемого Баварского) уложения Германии 1813 года. Критикуя его убеждение в возможности психологического принуждения или запугивания преступника, Гегель основывает свои криминологические воззрения на теории интереса, теории свободы воли индивида, становления гражданского общества и правового государства. Хотя взгляды и Гегеля, и Фейербаха позже считались слишком упрощенными и рациональными, их вклад в дальнейшее развитие криминологии – безусловен.

Ключевые слова: *Гегель, Фейербах, преступление, наказание, интерес, свобода, воля, гражданское общество, правовое государство.*